

Таким образом, асемантичність не може іменуватися категорією, так як формується не на основанні об'єктивно значимих ознак, а по стану знання індивідуальних носіїв мови. Асемантичність – концепт, характеризуючий пізнавальну діяльність людини на визначеному етапі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Большой словарь иностранных слов.– М.: ЮНВЕС, 1998.– 784 с.
2. Камынина А.А. Современный русский язык: Морфология.– М.: Изд-во МГУ, 1999.– 240 с.
3. Кибрик А.А., Плузган В.А. Функционализм // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления // Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной.– Изд.2-е, испр. и доп.– М.: Эдиториал УРСС, 2002.– С.276-340.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие.– М.: Эдиториал УРСС, 2000.– 352 с.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей ред. Е.С.Кубряковой.– М., 1996.– 245 с.
6. Лоарер Э, Юто М. Когнитивное обучение: История и методы // Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы. – М.: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 1997.– С.17-35.
7. Преображенская М.Н. Служебные средства в истории синтаксического строя русского языка XI - XVII вв (сложноподчиненное предложение).– М.: Ин-т рус. яз. АН СССР. 1991.– 300 с.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография) – К.: Изд-во украинского философического центра, 2000.– 248 с.;
9. Современный русский язык / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др.; Под ред. В.А. Белошапковой.– 3-е изд., испр. доп.– М.: Азбуковник, 1999.– 928 с.
10. Фрумкина Р.М., Михеев А.В., Мостовая А.Д., Рюмина Н.А. Семантика и категоризация.– М.: Наука, 1991. – 168 с.
11. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой и И.А. Секериной. – Изд.2-е, испр. и доп.– М.: Эдиториал УРСС, 2002.– С.340-370.

Поступило в редакцию 11.03.2002 г.

Самойлович Л.В.

(Симферополь, Украина)

ВИРАЖЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ МОВНИМИ ЗАСОБАМИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ТИГРОЛОВИ» ІВАНА БАГРЯНОГО)

Спілкування між людьми в процесі мовлення відбувається як за допомогою слів, так і несловесних засобів вираження. Психологами встановлено, що в процесі взаємодії людей «від 60 до 80 % комунікації здійснюється за рахунок невербальних засобів вираження і тільки 20-40 % інформації передається за допомогою вербальних» [5]. Уперше вчені почали серйозно вивчати невербаліку в 70-х роках ХХ ст. (учений-біхевіорист Юлій Фаст, професор Луїзвільського університету Рей Бердвіселл, психолог Аллан Піз із Австралії). Особливість невербального спілкування зумовлена

неможливістю підробити імпульси нашої підсвідомості. А це дає підставу нам довіряти такому спілкуванню більше, ніж звичайному. Оволодівши відповідними знаннями, можна зчитувати всю інформацію безпосередньо з Вашого співбесідника та сприймати людину зовсім по-іншому.

У процесі комунікації мова жестів, міміки, рухів тіла, голосу, тону, інтонації людини в поєднанні з словами стає надзвичайно промовистою, посилює емоційне звучання сказаного. Нелегко вивчити мистецтво тлумачення цієї мови, якою ми «розмовляємо» несвідомо. Справжньому авторові прозового твору, який повинен передати кожен рух, найтоншу деталь міміки, жестів, висоту, тембр голосу свого героя, потрібно бути великим майстром слова й тонким психологом. Таким письменником, на наш погляд, є Іван Багряний. Кожного персонажа він змушує говорити особливою мовою, яку не сплутаєш із мовою іншого. Мається на увазі не мова в цілому, а власний стиль особистості: поведінка, манери, інтонація, жестикуляція тощо.

При детальному аналізі тексту виявлено, що невербальні елементи комунікації героїв роману «Тигролови» передаються автором як комплексно, так і відокремлено. Таким чином, можемо виділити некомбінований спосіб відображення несловесного спілкування та низку комбінацій, коли словами Івана Багряного виражається не тільки один із елементів невербального спілкування, а й декілька.

Велике значення для передачі та сприйняття інформації надається погляду. Він вважається найсильнішим компонентом комунікації. Зустрівшись, люди обов'язково коротко дивляться один одному у вічі. Цей перший погляд є «пробогом на довіру». Щирість у цьому швидкому погляді означає доброзичливе ставлення. Люди схильні довіряти тим, хто дивиться прямо в очі та не довіряють особам, які уникають прямого погляду. Автор роману за допомогою різноманітних художніх засобів передає погляд своїх героїв, чим пояснюється емоційний стан людини, її думки, почуття, настрої. Наприклад: *а ті очі, очі... З краплинами крові на віях вони горять на смертельно-блідому обличчі хворобливим вогнем невимовної, безмежної тваринної зненависті і дивляться в саму душу, пламеніють не кліпаючи [с. 36], пожираючи потвору гарячковими очима і нічого не бачачи [с. 49], Григорій зівівся, витріщивши очі, – в них і радість, і жах [с. 53], Григорій витріщив очі, переводячи їх то на одного, то на другого [с. 55], а очі дивилися прижмурено й насмішувато [с. 58], осторонь стояла Наталка і широко розкритими очима дивилася на нього. Дивилася з тривогою [с. 129], весь час тільки поглядала на нього чистими очима [с. 139], подивився мерехтливими очима у салу душу і – відитовхнув [с. 179], друга дивилася вогкими, широко одвертими, не то здивованими, не то захопленими очима [с. 187], дівчата широко одкритими очима подивилися одна на одну, а далі замерехтіли на Григорія розгублено [с. 190], батько суворо, дотлииво дивився на Григорія [с. 221]. За допомогою художніх засобів, зокрема епітетів, метафор та фразеологізмів, письменник чітко та тонко передає характери героїв.*

Як бачимо, дуже важливим є контакт очей: кажуть, що очі – це дзеркало душі. Проте існує неписане правило – перш ніж говорити, усміхніться. До речі, «бомбейський сміхолог налічує понад 400 різновидів сміху» [4]. Учені вважають, якщо перед початком розмови людина посміхнеться, то це настроїть будь-яку розмову, навіть важку, на доброзичливий тон і взаємоповагу. Усмішка повинна відповідати ситуації, а якщо

можливо, й визначити її. Самої мовчазної усмішки іноді буває досить, щоб пом'якшити неприємну ситуацію або зняти роздратування. Герої роману Івана Багряного, у якому описуються події періоду сталінських репресій, звичайно, посміхаються нечасто. Наприклад: *Сірко сидів, посміхаючись у вуса, і нічого не говорив* [с. 101], *гість підійшов, розпливаючись в широку радісну посмішку* [с. 130], *підставляючи обличчя під сліпуче сонце, сміялась загонисто, буйно* [с. 189], *він зареготався страшним і радісним реготом* [с. 193]. Принагідно зауважимо, що як і безпосередньо при спілкуванні, так і в художніх текстах дуже часто між собою поєднуються погляд та усмішка: *подивився пильно Григорієві в очі. Григорій витримав погляд і посміхнувся* [с. 179], *старий Сірко поглядав якийсь час збоку пильно, а потім посміхнувся задоволено* [с. 75], *подивився на хлопців, пустив усмішку в бороду* [с. 185]; усмішка й міміка: *він посміхнувся крізь ніс і зітхнув байдуже, насупив брови і наморщив лоба* [с. 39]; погляд і міміка: *Наташка поглядала скоса, закопчиливши скептично губу* [с. 76]; усмішка й жест: *діти махали руками і сміялися* [с. 26], *мати махнула рукою, засміявшись, і пішла швиденько до хати* [с. 73], *люди висовували руки, і махали один одному, і сміялися* [с. 171], *старий заховав очі під волохаті брови, і вони так посміхалися самі собі під бровами похмурими* [с. 220].

Мова жестів і вміння їх сприймати є важливими аспектами комунікації. У процесі спілкування жести стають дійовими і свідчать про вияв людських думок, емоцій, переживань, почуттів. Кожна людина під час діалогу постійно використовує жести, які несвідомо передають інформацію незалежно від самої людини. Частотними є жести, при яких задіяні долоні, руки й кисті рук, руки та різні частини обличчя, ноги, голова тощо. У процесі спілкування дуже часто в людини задіяна голова. Жести, пов'язані з рухами голови, є майже однаковими в усіх народів і зрозумілі для кожного. Наприклад, усмішка, кивання головою вертикально чи горизонтально не потребують інтерпретації й означають – задоволення, погодження, заперечення. Звичайно, такі повсякденні комунікативні прийоми в діалозі застосовує Іван Багряний. Зокрема, *люди стояли понуро, схиливши голови* [с. 14], *дівчата привітно кивали головами, були новеселілі* [с. 75], *Мороз скрутно хитав головою* [с. 98], *він радісно кивнув головою* [с. 121], *Тужуз, все обтираючи рот, похитав головою і аж зажмуричав очі* [с. 130], *помовчав, припмокнув язиком і похитав головою розпачливо* [с. 131], *він з жалем зітхав та хитав головою* [с. 131], *старий Сірко послухає-послухас, скрутно головою* [с. 136], *Судаков притакував п'яно головою* [с. 142], *старий, похиливши голову, сидів насуплений* [с. 218], *Григорій мовчки опустився на коліна поруч, тяжко похиливши голову як під сокиру* [с. 222]. При цьому герої роману виражають й іншу інформацію, яка передається за допомогою голосу, інтонації, міміки, погляду.

Надзвичайно велика кількість невербальних сигналів передається жестами рук, плечей, кистями рук, долонями, пальцями. Наприклад, *майор навіть не глянув на те все, одвівши рукою* [с. 34], *а стара Сірчиха вийшла на танок і стояла, підперши рукою підборіддя* [с. 78], *Марійка сплеснула руками* [с. 101], *безпорадно розвів руки* [с. 131], *він обережно, ніби не навмисно, присунув свою руку* [с. 140], *обіймала матір руками, і обертала навколо себе* [с. 144], *потер чоло, щось хотів спитати, та й махнув рукою* [с. 179], *Григорій взяв її за руку і стис міцно-міцно* [с. 215]. Крім цього, поведінкою героїв роману відображаються й інші невербальні елементи, пов'язані з

поглядом, голосом, очима, ходою: *одні махали руками. Інші дивилися байдуже, туго, поки потяг пройде* [с. 26], *аж зажмурився від втіхи, коли старий дружно обхопив його ручищами за плечі і потряс* [с. 130], *схотилася нервово і відсмикнула руку. А потім скочила на ноги і пішла геть* [с. 140], *закрила лице руками. А тоді швидко повернулася і пішла* [с. 156], *розмовляючи, розмахував руками та підвищував голос* [с. 182], *подумав, оглянув усе навколо, знизав плечима* [с. 205], *Григорій взяв її за руку і потяг геть за собою. Відчував, як її рука тремтіла* [с. 214], *скрикнула мати і, простягнувши руки, ступила до дверей* [с. 219], *взяла його за руку, опустила навколішки перед враженими батьками* [с. 221], *обхотила руками шию і, дивилась в очі, ніжно, але заперечно* [с. 223].

Невід'ємним елементом невербального спілкування вважається міміка. Виразні рухи обличчя – це зовнішнє відображення психічного стану особи, особливо емоційного, який проявляється в міміці, в експресії, яка, на думку психологів, може бути вирішальною в інтерпретації значення висловів тощо. Передаючи різноманітні відтінки почуттів, оцінок, ставлень до людей і подій, митець так описує міміку персонажів роману «Тигролови»: *провів язиком по кривавих, затерплх губах і, затиснувши між бровами посмішку, переклав зручніше голову* [с. 42], *дівчина насупилася точнісінько так, як на картці, зневажливо* [с. 62], *слухав і дедалі все більше сунувся* [с. 178], *дівчина спалахнула, почервоніла до сліз, та по малу кров відлинула з обличчя, і вона ще більше зблідла* [с. 220], *брови рінуче зсунені, уста стиснені. Бліда, як смерть, але спокійна* [с. 221]. У деяких сценах виразні рухи обличчя поєднуються з голосом, з метою точнішої передачі ситуації: *зціпив зуби до хруску, щоб не ревнути дико, нестямно. А по щоці повзла по малу сльоза* [с. 216], *дівчина дивилась на нього, і в неї затремтіли губи. Прошепотіла здивовано, розгублено* [с. 220].

Учені відзначають великий вплив на людину звукових засобів. Альберт Мейєрабіан встановив, що «передача інформації відбувається за рахунок тону, голосу, інтонації на 38%» [5]. У художньому полотні Івана Багряного фонації, під якими, за визначенням авторів книги «Безмолвний мысли знак», розуміємо голос, інтонацію, тон, займають особливе місце. Автором продуктивно передаються різноманітні відтінки голосу, які доповнюються інтонацією – основним виражальним засобом мовлення, що виконує важливу комунікативну функцію. Зокрема, *другий голос десь з глибини вагона глухо, насмішувато* [с. 9], *понурий і глибокий, він починає пісню, ніби віддираючи стьожку від серця* [с. 9], *начальника крик звучав люто і водночас благально – не то він погрожував, не то він кликав, просив* [с. 13], *раптом зринає голос, зовсім молоденький, журливий, ніжний, степовий, як чайчине ячання* [с. 151], *слізний материн голос, вмовляючи, припадаючи до маляти* [с. 167], *бубонів чийсь приглушений голос збоку, зливаєши жемлі* [с. 168], *не було в голосі злости до дівчини, лише була злота взагалі* [с. 169], *зринув її голос, як з каламутної води* [с. 169], *журливий голос, як материнка в полі під вітром, гоїдається на вітрі, тремтить безнадійно над дитячою агонією* [с. 169], *і розгубленим голосом проінформував* [с. 178], *подумав хвильку і додав гордо і трохи заголовно, з притиском* [с. 192], *але не було в голосі докору, лише розгубленість і, далекі співчуття* [с. 212], *важко задихав і підніс голос, повільно, грізно* [с. 214], *старий бурчав, але не забороняв* [с. 102], *а розповідала жваво, з захопленням* [с. 124], *розповів якийсь юнак зухвало, весело* [с. 167], *прошепотів і сказав вголос зловісно та зрадно* [с. 170], *промовив, як батько до дітей, суворо, зі зле прихованою поткою*

жалю [с. 190], стара стурбовано відповідала [с. 196]. Як бачимо, звуки не тільки забезпечують комунікацію, а й через голос, інтонацію, тон створюють уявлення про особистість героїв, їх психічний стан, характер, темперамент, вік та інші якості.

Проаналізувавши низку елементів передачі невербальної комунікації за допомогою мовних засобів і їх роль для детального відображення образів у художньому тексті, переконуємося, наскільки точно та яскраво описується автором те чи інше несловесне спілкування персонажів за допомогою комбінувань жестів, міміки та фонацій. Наприклад, *юнак помалу звівся і, стиснувши щелепи, став, пристукуючи обцасом та спершись на спинку стільця рукою [с. 33], він протер очі, постукав долонею по лобі і враз люто крізь зуби вилаявся. Прошипів страшну лайку осатаніло. Але опанував себе [с. 34], гість важко опустився, оберся спиною, закинув голову і заплющив очі [с. 39], дівчина, що до цього говорила щиро, враз насупилась, розгнівалась. Замкнула вуста: так глянула – стрельнула очима [с. 64], дівчина закусив губу і, зітхнувши одвернулася [с. 102], дівчина розплющила очі. Заморгала віями. Здивовано, потім злякано. Швидко відхилилась від грудей. Смішно, наївно торкнулася долонею за уста. І враз спалахнула до сліз [с. 156], хитро засколивши око і посміхаючись, пройшов мимо, лише кинув на ходу [с. 180], земляки махали одні одному руками, втискаючи в трати білі, як смерть, обличчя, і прями очима. Сміялись беззвучним мекфістофельським сміхом [с. 172],*

Ученими було виявлено та зареєстровано більше 1000 невербальних знаків та сигналів і встановлено, що передача інформації відбувається за рахунок вербальних засобів (тільки слів) на 7 %, за рахунок невербальних засобів, включаючи фонації, на 93 %. У романі Івана Багряного «Тигролови» зафіксовано велику кількість несловесних елементів комунікації. Найпродуктивнішим із них можна окреслити комбінований спосіб відображення невербального спілкування, коли за допомогою мовних засобів автор передає міміку, жести, погляд, усмішку персонажів. Характеризуючи поведінку, фізичний та емоційний стан героїв, активним виразником невербальності виступають фонація та жестикуляція. Отже, майстерність Івана Багряного полягає в тому, що за допомогою різноманітних мовних засобів він детально, тонко та яскраво передає розмаїття несловесної інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багряний І.П. Тигролови: Роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 215 с.
2. Горелов И.Н., Енгальчев В.Ф. Безмолвный мысли знак: Рассказы о невербальной коммуникации. – М.: Мол. гвардия, 1991. – 240 с.
3. Інтонація мовлення / Відп. ред Л.А. Близниченко. – К.: Наук. думка, 1968. – 202 с.
4. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
5. Махний Н.М. Фейсбилдинг, или кое-что о строительстве лица: Учебное пособие. – Чернигов: РИО комитета по делам печати и информации, 1995. – 200 с.
6. Пиз Аллан. Язык телодвижений. – Санкт-Петербург: «Издательский дом Гуттенберг», 2000. – 186 с.